

## Luther vitája Erasmusszal a szabad akaratról

■ BÉRES TAMÁS

### Mely szempont(ok) szerint dolgozzuk fel az ember szabad akaratáról szóló témát?

A szabad akaratról szóló több évszázados vita az egyik, talán legjelentősebb kérdés, mely összeköti és szét is választja a teológiai gondolkodást az őt történetileg mindig kísérő kultúra számára tisztázandó kérdések/keletől. A túlságosan nagy merítésű „kultúra” szó használatát ebben az esetben az egyes korszakokra jellemző érdeklődésnek megfelelő műveltségi területek differenciálódása indokolja. Számunkra a lelkészi munkaközösségekben természetes és jól használható kiindulópont a *prisca theologia* vagy *theologia perennis*, az örök teológia gondolata, vagyis az a feltételezés, hogy teológia, durván az általunk ismert mondanivalóval, mindig volt, van és lesz, és nekünk ezen keresztül valójában minden kor minden korszakában feltett kérdésekhez alapvető közünk van azon a fókuszponton keresztül, amire az időszámítás kijelölését is indokló Krisztus-esemény történeti valóságával utalunk. Mivel a vallási meggyőződés illetve maga a hit igazsága a lutheri értelemben nem (sem) függ az idő változásától, sem semmilyen nála nagyobb történelmi hatástól (mert jelentőségében nincs hozzá

mérhető), egyedül a minden kort egyformán ismerő és uraló teremtő és fenntartó Istentől, a kereszténység történeti konkrétumoktól övezett megjelenése nem jó indok teológiai mondanivalónk idő- és térbeli egyetemességének eltakarására.

Szemléletünknek ezt az összetevőjét dogmatikainak mondhatjuk abban az esetben, ha az evangélium mondanivalóját saját korából kiemelve hozzámérjük, vagy apologetikusnak akkor, ha ütköztetjük megelőző vagy rákövetkező korok felismerései/hez/vel. A theologia perennis gondolatának alkalmazásával egyidejűleg lehetünk mindazokkal, akik ismereteink szerint történelmileg hozzájárultak a vizsgált téma kifejtéséhez.

Természetesen nem ez az egyetlen módja egy kérdés, esetünkben az emberi szabad akaratról szóló mondanivaló kifejtésének. Önmagában az is nagy erőfeszítést kíván, hogy az egyes korokban az erről szóló konkrét vitákat történeti hűségüknek megfelelően tárgyaljuk. A téma *apologetikai* értelmezését így a *történeti teológiai* feldolgozás egészíti ki.

A munkamódszer tekintetében azonos létjogosultsága van mind a történeti teológia – apologetika sorrendnek, mind a fordított sorrendnek, valamint az egymástól való független tárgyalásnak, hiszen maga a kérdés történelmi időtől elvonatkoztatva is számos olyan aspektust vet fel, amelynek tisztázására jogosan törekedhet valaki a saját ismert életfeltételei között. Nyilvánvaló, hogy több aspektus együttes ismerete természetszerűleg vezet megalapozottabb eredményre, de saját használatra az is épp elég inspirációt jelent a téma tisztázására, ha valaki a számára jelentős közegében kezdi el annak feldolgozását. Így az is elfogadható, ha lmk-témafeldolgozásunk kitűzött célja szerint jut el egyetlen szempont érvényesítésére vagy áll meg annak határainál.

*Történeti teológiai szempont* alatt, a jelenlegi kérdésünk tisztázásakor, Luther és Erasmus vitáiraának illetve a vitáiratok történetének korhű szempontok szerinti megértését értjük. Alapvetően ebbe tartozik, de mégis megkülönböztethetjük ettől részleteiben a szóban forgó iratok érvelésének kohézióját, dinamikáját, illetve ezek értékelését a levelekben szereplő belső szempontok alapján. Így választott módszerünk *hermeneutikai* is lehet, mely mindenekelőtt a szöveg belső összefüggéseiből nyerhető következtetések felismerésére irányítja a hallgatók figyelmét. További lehetőség a feldolgozásra a *teológiatörténeti* szempont, mely a téma előzményeit és hatástörténetét szerves egységben kívánja látni és bemutatni. E szempontból döntő jelentősége lehet olyan további, önmagukban is hosszú és részletes teológiatörténeti fejezeteknek, mint Augustinus erre vonatkozó gondolatai, Duns Scotus szemléletváltása a Luther korát nem sokkal megelőző időszakban, vagy az arminianus-vita, röviddel azt követően.<sup>1</sup> Szélesebb körben ideérthetjük még azokat a predestinációs tanokat is, melyek valamilyen módon tudnak számolni az emberi lélek Isten akaratának megfelelő földi beállítódásával, vagyis azzal a kérdéssel, hogy milyen mértékben lehet képes az ember a róla örök végzést mondó Isten rá vonatkozó akaratának (tudatos) követésére. E kérdéscsoport hozzáfűzése azonban gyakorlatilag kezelhetetlen méretűvé fogja tenni az lmk-előadást. A teológiatörténeti feldolgozást abban az esetben érdemes választani, ha az lmk-ban az előadás után viszonylag sok időnk lesz a művelt teológiai beszélgetésre, mert ahogy ide torkollik a történeti teológiai és hermeneutikai feldolgozás, úgy innen ered a kérdés dogmatikai, etikai és identitásalapozó megközelítésének lehetősége is.

A dogmatikai és etikai tárgyalás megkülönböztetésével a legtöbb esetben viszonylag egyértelműen helyezhetők el teológiailag fajsúlyos kérdéseink az egyik vagy a másik területen. Az emberi szabadság természetére vonatkozó vitában azonban nincs szó egyértelműségről. A Luther által is al-

<sup>1</sup> Kálvin szemléletébe jó bevezetés: PAPP 2016.

kalmazott bibliai-egzisztenciális szemlélet szerint a Teremtőtől elfordult ember alapvetően képtelen bármilyen jóra önmagában. Pontosítva: képes jóra és rosszra is, de sem azt nem tudja eldönteni, hogy melyik melyik, sem azt, hogy mikor mire van szükség, sem ahhoz nincs akaratának elég hatalma, hogy ha történetesen a jó mellett dönt, akkor ezzel következetesen Istennek tetszőbb állapotokat hozzon létre a teremtmények körében. Az ember számára, teremtményi helyzetéből fakadóan, döntő kérdés a Teremtője iránti bizalom, amivel a *status corruptionis* állapotában nem rendelkezik. Így hiába volna a legragyogóbb érzéke, képessége vagy akaratú tehetsége a helyes morális viszonyok felismerésére, követésére és ezeken keresztül a világ alakítására, Teremtő-központúságának hiányában önmagában való ellentmondás lenne tőle ezt várni. Másrészt a kegyelem hatásának tisztán dogmatikai következményei szintén nem elegendők a morális életben való tökéletes eligazodáshoz. Az ember a világ hétköznapi ügyeinek intézése közben éli át legközvetlenebb módon Istenre utaltságát, míg Istennel való kapcsolatának a hétköznapi világ ad közvetlen keretet. Luther gondolkodásában ez azonban sem a tehetetlenség, sem a szkepszis, sem a határozatlanság előszobáját nem képviseli, mert minden, ami a természetes emberi megismerőképeség számára homályként vagy bizonytalanságként jelenik meg a világban, tisztán és erőteljes egyértelműséggel a közvetlen Szentlélekre utaltságot állítja előtérbe. A legszebben ez a felfogás Luther saját szavaiban fejeződik ki: „Az Írás szerint kétféle világosság létezik [...] Az egyik a külső, amely az Ige szolgálatából ered, a másik a belső, a szív megismerése. Amikor a belső világosságról szólsz, tudnod kell, hogy egyetlen ember sem ismerhet fel a Szentírásból még egy jottányit sem, hacsak nincs vele Isten Szentlelke. [...] Ami pedig a külső világosságot illeti, ott sem marad semmi sötétségben és kétértelműségben, hanem az Ige által napvilágra kerül, mert az egész világon hirdetik, ami a Szentírásban megíratott.”<sup>2</sup>

A dogmatikai és etikai tárgyalás lehetőségének kettőssége a teológián kívüli gondolkodásban legtöbbször a metafizikai és etikai páros formájában jut kifejezésre. Az akarat szabadsága a filozófia eltérő irányzataiban is örök és kedvelt téma. A két terület legtöbbször itt sem különíthető el tisztán. Lmk-témaként érdekes lehet a két világ szemléletéből fakadó eltérés, de egymásra vonatkozássuk is. Többek véleménye szerint itt az egyik leggyorsabban tisztázandó kérdéstről van szó, mert ha nem egységesen világos, hogy az ember rendelkezik a cselekvései kiválasztásához szükséges akaratú (döntési) szabadsággal, akkor a morális felelősség hiánya miatt sem a felelősségre vonhatóság, sem a személyes morális fejlődés nem értelmezhető, és ez a jelenlegi jogrendszer további alkalmazásának megkérdőjelezésével rövid úton anarchiához vezethet. Az akarat előre meghatározottságát képviselők sem állnak meg a maguk fizikalista, determinisztikus vagy anyagelvű magyarázatainál, hanem ezek morális következményeit szintén meglátják a társadalmat veszélyeztető hatások között, például az áldozathibáztatás esetében. Amennyiben rendelkezik az ember szabad akarral és ez alól mint általános szabály alól nincs kivétel, akkor minden áldozati szerepbe kényszerülő ember felelőssége is megállapítható – vallják. A két ellentétes tábor véleménye között közös a társadalom szerepe, melyet akár determinisztikus folyamatok eredményének látnak, akár az emberi szabad döntések által formálhatónak, megmagyarázhatónak vagy megmagyarázhatatlannak, szabályzó szerepét nem vonják kétségbe.<sup>3</sup>

A dogmatikai és etikai terület együttes érvényesítésével beszélhetünk kérdésünkről az identitás-

<sup>2</sup> LUTHER 1996, 17. o.

<sup>3</sup> A szabad akarat témakörben megtalálható számtalan véleménynyilvánítás egyike a világhálón: [https://www.youtube.com/watch?v=3O61IopNPg8&ab\\_channel=BigThink](https://www.youtube.com/watch?v=3O61IopNPg8&ab_channel=BigThink). (Megtekintés: 2024. július 10.)

alapozás összefüggésében is. Ennek a(z evangélikus) közösség ápolásának elméleti szempontjából lehet jelentősége. Ha az evangélikus közösség meghatározásai közül most azt emeljük ki, hogy evangélikusok azok, akik „a vallási identitás kialakítása és fenntartása érdekében szeretnek Luthert olvasni”, akkor az akarat szabadság témájában bőséges közös témára találhatunk Luther Erasmusnak írt válaszában. E szempont választásával világossá tehetjük, hogy az egyházi közösség mind az egyházi tanok, mind az egyháztagok cselekedeteinek összességénél több, s hogy mindkettő érvényességét a közösség elvi vagy/és gyakorlati vállalásában megmutatkozó teológiai önértelmezés biztosítja.

## Ajánlott részletkérdések

*Az emberi szabad akarat kérdésének megközelítése, módszertani kérdései*

Módszertani szempontból az eddig mondottak figyelembevételével szinopszist kereshetünk az egyes teológiai diszciplináris megközelítések között.

Luther *De servo arbitrio*ja alapján az Erasmusszal folytatott vita három részre oszlik. Ezek az akarat szabadság meglétének foka, a Szentírás világossága és a Szentírás magyarázatának publikus volta. Luther, Erasmus mérlegelő véleményalkotásával szemben, ragaszkodik a Szentírás egyértelműségéhez, aminek egyik példaként tekinthetünk az akarat szabadsággal kapcsolatos vitára. A világossághoz az odavezető út is hozzátartozik: ha a Szentírás világosan minden emberhez szól, akkor nincs oka, de joga sem senkinek ezt más szempontok bevonásával (pl. egyház, engedelmesség, vélekedés, óvatosság) homályban tartani. Hogyan tükröződik ez Luther szolga akaratról szóló mondanivalójának kifejtésében?

*Luther és Erasmus vitájának történeti kérdései*

Erasmus és Luther soha-nem-találkozásának története. A reformáció egyik legjelentősebb irata a *De servo arbitrio*, melyet Erasmus írásai kereteznek. A vita az írásművek tanúsága szerint rendkívül személyes stílusban folyt, a szereplők közel „mindent” tudtak egymásról, számos azonos és hasonló életrajzi adatuk van a közös szerzetesrendi háttértől a nyilvános fellépés vállalásáig, mégsem találkoztak személyesen. Luther műve alapján milyen személyes karakterjegyek állapíthatók meg Erasmusról? Mennyiben van ez hatással a mű érvelésére?

*A szabad akarat kérdése teológiatörténeti keret(ek)ben*

Luther felfogásának megértésében kulcsszerepet játszik Augustinus szemlélete az ember istenismeretét és hétköznapi döntéseket jelentő szabadságának megkülönböztetéséről. Amíg az *arbitrium* az ember irányultságát, beállítódását jelenti, a *voluntas* a lehetőségek közötti döntéseket. Az „arbitrium” szó ítéletet, tanúskodást fejez ki alapjelentésében, melyben jól érezhetően ott van a teremtés ténye. Az ember puszta létével Isten teremtését tanúsító lény. Önmagában hordja Isten elhatározását az ő megformálásáról. Augustinus számára az ember „Isten felé”, „Istenre nézve” teremtett kreatúra, akinek

meghatározottsága és életének sikere (boldogsága) múlik e kapcsolat felismerésén és alkalmazásán (elfogadásán) már önmagában amiatt is, hogy egyetlen teremtmény sem rendelkezik más lehetőséggel ezen kívül. Amikor Erasmus az akarat „bizonyos fokú szabadságáról” ír, akkor ez ellen Luther az ágostoni megkülönböztetés etimológiája alapján is tiltakozhat.

### *A témakör dogmatikai feldolgoása, etikai jelentősége*

Luther a *De servo arbitrio* lapjain „megváltoztathatatlan szükségszerűségként” írja le, és ezzel adja a legpontosabb definícióját az emberi akarat szolgáló voltának. Az ember nem akarata ellenére gonoszodik, hanem „saját indíttatásából és készséges akaratából”. „Ezt a készséget és akarást önerejéből képtelen feladni, korlátozni vagy változtatni azon, hanem folytatja ezeket. Még ha külső erő arra kényszerítené is, hogy másként cselekedjék, belül az akarat szembeszáll és felháborodik azon, hogy valaki őt erre kötelezi. Nem háborodna fel azonban akkor, ha megváltozott volna és az isteni kényszernek készségesen engedelmessé válna.” Ennek változására Luther egyetlen utat ismer, azt, amikor „Isten uralkodik bennünk, akkor akaratunk is szívesen engedelmessé válik és cselekszik a Szentlélek gyengéd tüzetől szítva [...] szinte magától...”<sup>4</sup> A lutheri teológia középpontjában járunk ezekkel a szavakkal, mely az antropológia és megigazulás szempontjain keresztül egyszerre érinti a teljes dogmatikai mondanivalót.

### *Az emberi akarat szabadságáról szóló vita identitásképző hatása/ereje*

Luther teológiájának súlypontja nem a szisztematikusan felépített dogmatikai rendszerben keresendő, hanem abban a felismerésben, hogy a legnagyobb, amivel az ember önmagát nem képes megajándékozni, Isten akaratából ajándékává válik. Érdeemes elmélyülni ebben az alapvető összefüggésben, mert a lutheri teológia rendszere sokkal inkább hasonlít csillagtúrára, mint erőltetett menetre, promenádra vagy bevonulásra.

## Hivatkozott művek

LUTHER Márton 1996. *A szolgáló akarat*. Ford. Jakabné Csizmazia Eszter – Weltler Ödön – Weltler Sándor. Sopron.  
PAPP György 2016. Kálvin és Khrisztosztomosz „párbeszéde” a szabad akaratról az Institutióban. In: *Református Szemle*, 109. évf. 2. sz. 217–226. o.

## Ajánlott irodalom

BÉRES Tamás 1997. Luther és Erasmus vitája Luther szolgáló akaratáról írt művében. *Credo*, III. évf. 3–4. sz. 38–43. o.  
BERNÁTH László 2022. Fizikalizmus, szabad akarat és moralitás. *Magyar Filozófiai Szemle*, 66. évf. 3. sz. 86–109. o.

<sup>4</sup> LUTHER 1996, 44. o.

- BÖLCSKEI Gusztáv 2008. Erasmus és Luther hatása Huldrych Zwingli teológiai gondolkodására. In: Béres Tamás – Kodácsy-Simon Eszter – Orosz Gábor Viktor (szerk.): *Krisztusra tekintve hittel és reménnyel. Ünnepi kötet Reuss András professzor 70. születésnapjára*. Luther Kiadó, Budapest. 27–32. o.
- CSEPREGI Zoltán 1996. Luther kontra Erasmus. *Credo*, II. évf. 3–4. sz. 84–85. o.
- DUDÁS György 2023. Az isteni mindentudás összeegyeztethetősége az emberi szabad akarral a molinizmus szerint. *Athanasiana*, 56. évf. 155–164. o.
- Emberek vagyunk-e szabad akarat nélkül? Gavra Gábor beszélgetése Farkas Attila Mártonnal. *SpiritFM*, 2022. december 7. <https://spiritfm.hu/esemeny/emberek-vagyunk-e-szabad-akarat-nelkul-harcosok-klubja-farkas-attila-martonnal>. (Megtekintés: 2024. június 20.)
- FINTA Szilvia 2020. „Mutasd a DNS-ed, megmondom, ki vagy!” A genetikai determinizmus (retorikájának) erkölcsi felelősséggel és szabad akarral kapcsolatos veszélyei. *Többlet*, 12. évf. 1. sz. 43–66. o.
- SERFŐZŐ Krisztián 2023. Mennyire racionális a szabad akaratba vetett hit? *Elpis*, 16. évf. 2. sz. 177–182. o.